

Çocuk Cinsel İstismarını Önleme Programlarında Ebeveyn Eğitimi

Parent Education in Child Sexual Abuse Prevention Programs

● Tuğba Türk Kurtça¹

¹Trakya Üniversitesi, Edirne

ÖZ

Çocukları cinsel istismardan korumak yetişkinlerin sorumluluğundadır. Bu nedenle çocukların ilk bakımını sağlayan ve her alanda gelişiminin destekleyen kişiler olan ebeveynlerin bilinçlenmesi ayrıca önemlidir. Ebeveynlerin çocuklarına cinsel eğitim verme ve cinsel istismardan koruma noktasında doğru kaynaklardan bilgi edinmesi gerekmektedir. Ebeveynlerin bu konuda bilgilerinin kısıtlı olması, endişe hissetmeleri, nasıl konuşabileceklerini bilmemeleri çocuklarıyla cinsel istismar konusunda konuşmalarını engelleyebilir. Böylece çocukların korunmaya yönelik farkındalık kazanmaları bir kurumda eğitime başlanana kadar ötelenmiş olacaktır. Ayrıca çocuğun olası bir cinsel istismar durumunda ebeveynleriyle konuşması zor bir hale gelebilir. Dolayısıyla ebeveynlerin uzmanlar tarafından hazırlanan eğitimlerle farkındalık kazanmaları oldukça önemlidir. Bu programlarda cinsel istismarın ne olduğu, cinsel istismara maruz kalan çocuğa nasıl yaklaşacakları, aile güvenlik planının oluşturulması, aile içi açık iletişimin kurulması gibi konulara yer verilerek ebeveynler bilinçlendirilebilir. Bu derleme çalışmasında cinsel istismarın ne olduğundan, ebeveynlerin önleme çalışmalarındaki öneminden ve ebeveynlerin dâhil olduğu cinsel istismarı önleme programlarından bahsedilmiştir. Böylece ebeveynlerin cinsel istismarı önlemedeki önemi ve onlara yönelik programlarda neler yer alabileceğine ilişkin farkındalık oluşabileceği düşünülmektedir.

Anahtar sözcükler: Çocuk cinsel istismarı, ebeveyn eğitimi, önleme programları

ABSTRACT

It is the responsibility of adults to protect children from sexual abuse. Thus, raising parents' awareness is particularly important since they are the ones who take care of the child and support his/her development in every field. Parents need to acquire information from authentic sources in terms of sexual education of children and protection of them from sexual abuse. That parents have limited knowledge on this subject, feel anxious, or do not know how to talk may prevent them from talking to their kids about sexual abuse. Thus, children's awareness about protection is postponed until they enter an educational institute. It may also become difficult for children to talk to their parents in case of possible sexual abuse. Therefore, it is crucial for parents to increase their awareness through training prepared by experts. In these training programs, awareness of parents can be raised about topics like what sexual abuse is, how to approach a child who experienced sexual abuse, creating an intrafamilial safety plan, and intrafamilial open communication. This review study includes issues of what sexual abuse is, the importance of parents in prevention studies, and sexual abuse prevention programs in which parents take part. As a conclusion, it is thought that awareness can be raised about the importance of parents to prevent sexual abuse and what can be included in programs designed for them.

Keywords: Child sexual abuse, parent education, prevention programs

Giriş

Çocukları cinsel istismar konusunda bilinçlendirmek önemli olmakla birlikte çocukları korumakla ilgili asıl sorumluluk yetişkinlere aittir. Yetişkinlerin özellikle ebeveynlerin çocuk cinsel istismarı hakkındaki farkındalık ve bilgilerini artırarak duyarlı olmalarının sağlanması kritik bir değere sahiptir. Ancak Türkiye'de yapılan bir çalışmada da katılımcıların dörtte birinden fazlasının bu konuda bilgi edinmediği, bilgi edinenlerin ise yine gazete/televizyondan bilgiye ulaştıkları görülmüştür (Özer 2014).

Babatsikos (2012) ise ebeveynlerin eş, arkadaş ve kardeşleriyle bilgi alışverişinde bulduklarını belirtmektedir. Bunların yanı sıra ebeveynler çocuklarının bu konuyu konuşmak için çok küçük olduğunu düşünmeleri, bu konuyu nasıl açıklayacaklarını bilmemeleri gibi nedenlerle konuşmaktan kaçınabilmektedirler (Deblinger ve ark. 2010). Dolayısıyla ebeveynler cinsel istismar hakkında bilgi sahibi olmadıkları veya bu konudaki endişelerinden dolayı hem çocuklarına eksik bilgi verebilmekte hem de kaygılarını aktarabilmektedirler (Elrod ve Rubin 1993). Bu noktada ebeveynlerin cinsel istismarı önleme ile ilgili bilgi kirliliğinin

Yazışma Adresi/Address for Correspondence: Tuğba Türk Kurtça, Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Edirne, Türkiye

E-posta/E-mail: tugbaturkk@hotmail.com **Geliş tarihi/Received:** 15.08.2021 **Kabul tarihi/Accepted:** 12.11.2021

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4361-3769

önüne geçmek, daha ayrıntılı bilgi edinmelerini sağlamak ve bu konuda çocuklarıyla konuşmalarını cesaretlendirmek için çeşitli resmi kurumlar tarafından bilgilendirici programların sunulması önemli görünmektedir.

Bu derleme çalışmasında ebeveynlerin önleme çalışmalarındaki önemi ve ebeveynlerin dâhil olduğu bazı cinsel istismarı önleme programları hakkında bilgi verilerek, ebeveynlerin cinsel istismarı önlemedeki rolleri ve ebeveynlere yönelik programlarda neler yer alabileceğine ilişkin farkındalık oluşturulması amaçlanmıştır.

Çocuk Cinsel İstismarı

Cinsel istismar, çocukların tam olarak kavrayamayacağı, bilinçli bir şekilde onay veremeyeceği, faille yaş/olgunluk farkını barındıran ve sosyal tabuları ihlal eden zorlama/kandırma yoluyla cinsel aktiviteler içinde bulundurulmasıdır (Finkelhor 1994, Hobbs 2007). Bu bakımdan çocuk cinsel istismarı güç kullanımını içermektedir (Duffy ve ark. 2006). Cinsel istismar farklı şekillerde gerçekleşebilmektedir. Çocuğa yönelik cinsel istismar temaslı veya temassız olabilmektedir. Temaslı cinsel istismarda çocuğun özel bölgelerine dokunma söz konusudur. Temaslı cinsel istismar penetrasyon içerebilir veya çocuğu cinsel amaçlı öpme vb. şeklinde penetrasyon olmadan da gerçekleşmektedir. Temassız cinsel istismar ise teşhircilik, röntgencilik, çocuğa cinsel amaçlı sözler söylemeyi içermektedir (Finkelhor 1994). Bu şekilde çeşitli davranışları içermesi çocuk cinsel istismarının gerçek boyutlarının algılanmasını zorlaştıran etmenlerden biridir. Ayrıca istismarın gizli gerçekleşmesi ve fiziksel işaret bırakmaması, çocukların bilişsel ve dil gelişimi nedeniyle açıklamada yaşadıkları güçlükler ve cinsellik içermesi nedeniyle toplumda konuşulmasının zor olması da gerçek boyutların anlaşılmasını zorlaştırmaktadır (Wurtele 2009). Ayrıca cinsel istismar vakaları aile içerisinde bir sır olarak saklanabilmektedir (Hobbs 2007).

Cinsel istismar mağduru ergen ve çocukların akut stres reaksiyonu, uyum bozukluğu, ve ani bir kararla intihar girişimi (Çıkkılı Uytun ve Öztop 2016), travma sonrası stres bozukluğu (Ayraller Taner ve ark. 2015, Uytun ve Öztop 2016, Hébert ve ark. 2019), depresyon (Ayraller Taner ve ark. 2015, Çıkkılı Uytun ve Öztop 2016), yaygın anksiyete bozukluğu (Ayraller Taner ve ark. 2015), davranım bozukluğu (Ayraller Taner ve ark. 2015), madde kullanımı (Hébert ve ark. 2019, Fletcher 2021), alkol kullanımı (Hébert ve ark. 2019), suçluluk (Hébert ve ark. 2019) intihar fikri (Hébert ve ark. 2019, Liu ve ark. 2021), intihar girişimi (Liu ve ark. 2021) ve intihar amaçlı olmayan kendine zarar verme (Liu ve ark. 2021), düşük öz saygı (Hébert ve ark. 2019) gibi ruh sağlığı sorunları ve riskli davranışlar gösterdikleri saptanmıştır. Ayrıca cinsel istismar öyküsü olan çocukların konsantrasyon, dikkat ve hafıza sorunları yaşadıkları ve bu sorunların bilişsel performans işlevlerini etkilediği bulunmuştur (Marques ve ark. 2020). Bütün bunların yanı sıra istismarın bu türü gelişimde, davranışta veya okul başarısında gerileme, ve sinirlilik gibi akut travmatik tepkiler, uyku bozuklukları, okulda ve sosyal ilişkilerde sorunlar, uygun olmayan cinsel davranışlar gibi davranışsal göstergelerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (WHO 2003). Uzun vadede ise, çocukken cinsel istismara maruz kalan yetişkinlerde depresyon

(Bifulco ve ark. 1991, Boudewyn ve Liem 1995, Chou 2012, Lindert ve ark. 2019, Li ve ark. 2020), dissosiyasyon (Mulder ve ark. 1998, Newman 2000, Şar ve ark. 2000, Şar ve ark. 2004), anksiyete bozukluğu (Stein ve ark. 1996, Chou 2012, Lindert ve ark. 2019,) yeniden cinsel mağdur olma riski (Arata 2000, Messman-Moore ve Long 2003), yeme bozuklukları (Wonderlich ve ark. 1997, Chou 2012), travma sonrası stres bozukluğu (Chou 2012), intihar düşüncesi (Chou 2012), psikoz (Bebbington ve ark. 2011), kendine zarar verme (Boudewyn ve Liem 1995), aşırı alkol kullanımı ve madde bağımlılığı (Tonmyr ve Shields 2017) gibi ruh sağlığı sorunlarına rastlanabilmektedir. Dolayısıyla cinsel istismar çocukların psikolojik bütünlüğünü zedeleyen, onları duygusal, sosyal ve cinsel açıdan ve kişilik gelişimlerini olumsuz etkileyen yaşantılardır. Bu yaşantıların yetişkinlikteki izleri dikkate alındığında önleme çalışmalarının önemi net bir şekilde anlaşılmaktadır (Page 2004).

Çocuk Cinsel İstismarını Önlemede Ebeveynlerin Önemi

Çocuk cinsel istismarını önlemeye yönelik çalışmalar 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında farkındalığın artmasıyla geliştirilmeye başlanmıştır. Bu konuda feminist bakış açısına sahip Judith Herman ve Florence Rush'ın önemli etkileri olmuştur (Bolen 2003). Halk sağlığı perspektifinden incelendiğinde çocuk cinsel istismarı için üç düzey önlemeden bahsedilmektedir. Birinci düzey önleme çalışmaların cinsel istismar gerçekleşmeden önce güvenli, sağlıklı çevre ve davranışların geliştirilmesine yönelik olduğunu ifade etmektedir. İkinci düzey önleme çalışmalarının çocuk cinsel istismarının gerçekleşmesinden önce veya erken aşamalarında risk altında olan grup ve bağlamlarda dayanıklılık oluşturularak, savunmasızlığı artıran faktörlerin ortadan kaldırılmasını hedeflediğini belirtmektedir. Üçüncü düzey çalışmaların ise zararları azaltmak ve yeniden mağduriyeti engellemeyi amaçladığını ileri sürmektedir (Dahlberg ve Krug 2002, McKillop 2019). Alan yazın incelendiğinde çocuk odaklı bir çok cinsel istismarı önleme programının hazırlandığı ve etkili olduğu görülmektedir (Conte ve ark. 1985, Tutty 1997, Hébert ve ark. 2001, Barron ve Toppin 2012, Çeçen Eroğul ve Kaf Hasırcı 2013, Seydoogulları 2018, Çıtak Tunç ve ark. 2018, Eslek 2018, Yılmaz İrmak ve ark. 2018, Akgül ve ark. 2021).

Çocuk odaklı cinsel istismarı önleme programlarının çocuğun istismar içeren ve içermeyen dokunuşları ayır etmeyi öğrenmesi, cinsel istismarla ilgili bilgilerinin artması ve kişisel güvenlik becerileri geliştirmeyi sağladığı, çocukların bu bilgileri uygulayabildikleri görülmektedir (Wurtele 2009). Dolayısıyla küçük yaştan itibaren verilen bu eğitimlerle çocukların cinsel istismara karşı uyanık, bilinçli ve donanımlı olması amaçlanmaktadır (Çeçen 2007). Ayrıca bununla paralel olarak, çocuğa yönelik önleme çalışmalarının çocuğun hayır demesini ve eğer maruz kaldıysa istismarı anlatmalarını kolaylaştırabilmektedir (Akdoğan 2005). Ancak bu programların mağduriyeti önleme noktasında kritik rollerinin var olduğu görünmekle birlikte sadece çocuğa odaklanmaları nedeniyle yetersiz kalabilmektedir (Wurtele 2009). Çocuğun yanı sıra aile ve toplumun bilinçlendirilmesi için uzmanlar tarafından çocuk

cinsel istismarını önlemeye yönelik programlar hazırlanmalı ve uygulanmalıdır (Akdoğan 2005). Okul tabanlı programlarda ebeveyn eğitiminin çocuklara yönelik programlar içerisinde verildiği görülmektedir (Kenny ve ark. 2008). Sadece ebeveyn veya sadece çocuğu hedefleyen programlar her iki grubu birlikte ele almaya göre daha az etkili olmaktadır (MacIntyre ve Carr 2000). Kenny ve arkadaşları (2008), üç yaşındaki çocukları hedefleyen programların kendini koruma becerilerini geliştirmekte etkili olabileceğini, dolayısıyla cinsel istismarı önlemeye yönelik programların üç yaşından itibaren başlayabileceğın belirtmektedirler. Ancak bu noktada, henüz çocuğu okula gitmeyen ebeveynlerinde bu konuda bilinçlenmesine ihtiyaç olduğu ve bu ebeveynlerin de hedeflenmesi gerektiği düşünülmektedir. Alan yazın incelendiğinde çocuk cinsel istismarını önlemeye yönelik ebeveynlerin dahil olduğu programların planlanarak uygulanmasının gerekçelerinden bahsedilmektedir:

- Çocuklar çok küçük yaşlardan itibaren bedenleri hakkında ebeveynlerine soru sormaktadır. Ebeveynler bu noktada çocuklarının cinsel gelişimi ve cinsel sağlıkları konusunda önemli bir role sahiptirler (Klika 2020).
- Ebeveynler cinsiyet, cinsellik, cinsel istismar, ilişkiler gibi konularda çocuklarının güvenebilecekleri bir kaynak olarak cinsel sosyalleşmelerinde önemli bir yere sahiptirler (Martin ve Luke 2010).
- Ebeveynler, çocuklarıyla cinsellik ve bedenleri hakkında yaşlarına uygun bilgiler paylaşarak failerin yararlanmış olduğu cinsellik hakkındaki gizemi kaldırabilirler (Klika 2020).
- Ebeveynler çocuk istismarını önleme ve koruyucu bir çevre oluşturma noktasında önemli ve eşsiz bir role sahiptir (Guastafarro ve ark. 2019).
- Ebeveynler doğrudan ve dolaylı yollarla istismarı önleyebilirler. Ebeveyn denetimi, izlemesi ve katılımının sağladığı güçlü dış engeller aracılığıyla doğrudan, çocuklarının öz yeterliliğini, yetkinliğini, öznel iyi oluşunu ve öz saygısını geliştirmeye yardımcı olarak dolaylı olarak çocuklarının daha az hedef haline gelmesine, uygun yanıt vermelerine ve maruz kalma durumunu bildirmelerine yardımcı olabilirler (Rudolph ve ark. 2017).
- Okulda çocuklara yönelik bilgilendirmelerin evde desteklenerek kavramların netleşmesi ve yeni bilgilerin günlük yaşamda kullanılmasına yardımcı olur (Wurtele ve Miller-Perrin 1992).
- Okul öncesi dönemde ebeveynlerin çocuklarıyla bu konuda konuşması özellikle henüz herhangi bir önleme programına katılmamış çocuklar için ayrıca önleyici olabilir (Wurtele ve Miller-Perrin 1992).
- Ebeveynlerin çocuklarıyla cinsel istismar hakkında konuşmaları geçmişteki veya gelecekteki olası bir mağduriyeti çocuğın ebeveynine açmasını kolaylaştıracaktır (Wurtele ve ark. 1992a, 1992b).

Ebeveynlere yönelik programların oluşturulmasının gerekliliğine ilişkin gerekçeler bulunmasına rağmen, ebeveynlerin dahil olduğu

çocuk cinsel istismarını önleme programları oldukça kısıtlıdır (Guastafarro ve ark. 2019). Bu kısımda farklı projeler kapsamında geliştirilen, ebeveynlerin dâhil olduğu spesifik bir şekilde cinsel istismarı ele alan beş önleme programından bahsedilmiştir.

Çocuk Cinsel İstismarını Önlemeye Yönelik Ebeveyn Programları

Bu başlık altında öncelikle yurt dışındaki programlardan, daha sonra ise yurt içinde geliştirilen ve uygulanan ebeveyn odaklı programlardan bahsedilmiştir.

Ebeveynler Korur Programı (Parents Protect)

İnternet erişimi ile ulaşılan bu program yetişkinlerin potansiyel riskleri anlamaları, çocuklardaki olası istismar işaretlerini tanıma, yetişkinlerdeki uygunsuz davranışları tanıma, aile güvenlik planı oluşturma, endişeleri olduğunda ve bu konuda konuşmak istediklerinde nereye gideceğini bilme konularında yardımcı olmaktadır. Ayrıntılı olarak incelendiğinde cinsel istismarın ne olduğu, olası işaretleri, çocuk üzerindeki etkileri, çocuğın neden söylemediği, çocuk söylediğinde neler yapılabileceği, istismarı bildirme gibi konuların yanı sıra çevrim içi sitelere yönelik güvenlikten de bahsedilmektedir. Güvenlik planında ise risk faktörlerinin yanı sıra çocuğu koruyucu unsurlara odaklanmaktadır. Bunlar arasında iyi bir aile içi iletişim, destekleyici ilişkiler ve uygun kurallar ve sınırlar sayılabilir. Bununla ilgili ayrıntılı bir kitapçık da hazırlanmışlardır. Bu etmenlerin etkili bir aile güvenliği planı geliştirmek için iyi bir temel sağlayacağı öne sürülmüştür. İstismarın gizlenmesini engelleyen en önemli adım açık ve güvene dayalı bir iletişimin olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca ebeveynlerin çocuklarıyla yaşlarına uygun bir şekilde ilişkiler ve cinselliğın konuşulmasının yanı sıra hayır demenin uygunluğu, hayır diyemediklerinde kendilerini rahatsız eden her şey hakkında ebeveynleri ile konuşabilecekleri öğretilmesi işaret edilmiştir. Mahremiyet haklarına saygı gösterilmesinin gerekliliği belirtilmiştir. (Lucy Faithfull Foundation 2018). Ayrıca bu zor konuyla ilgili konuşmayı başlatmak için SMART kurallarından bahsedilmektedir:

- “Sırlar (Secrets): Sırlar eğlenceli olabilir, ancak bizi üzüyor veya kafamızı karıştırıyorlarsa, onları anne, baba veya güvendiğıniz başka biriyle kontrol etmek en iyisidir.
- Arkadaşlar (Mates): Bir yere gidekseniz yanınıza birini alın ve birlikte kalın.
- Her zaman (Always): Her zaman anne babanıza, bakıcınıza veya güvendiğıniz bir başkasına nereye gittiğınizi, kiminle olduğunuzu ve ne zaman döneceğınizi söyleyin.
- Saygı (Respect): Vücudunuza saygı gösterin ve her zaman özel olduğunuzu unutmayın. Özel alanlarınıza – mayoyla kapatılan alanlara – kimsenin size dokunmaya hakkı yoktur.
- Söyle (Tell): Biri veya bir şey sizi rahatsız veya korkmuş hissettirirse, ailenize, bakıcınıza veya güvendiğıniz başka birine söyleyin.”

Çocukların Temsilcileri Programı (Stewards of Children)

İki saatlik bu program çocuk cinsel istismarını tanıma, önleme ve sorumlu bir şekilde duruma tepki vermek ile ilgili olarak öğretileri içermektedir. Program cinsel istismardan kurtulanları, uzmanları ve diğer ilgili kişileri bir araya getirmiştir. Eğitim Çocuğu Korumanın Beş Adımı temel alınarak yapılandırılmıştır. Bu adımlar çocuk cinsel istismarını önleme konusunda bir çerçeve sağlamaktadır. Böylece ebeveynlerin çocuk cinsel istismarını anlamasına, istismarı önlemesine ve müdahale konusunda adım atmaya yardımcı olmaktadır. Eğitim hem yüz yüze hem de çevrimiçi alınma seçeneklerine sahiptir (Darkness to Light 2019). Bahsedilen beş adım aşağıdaki gibidir:

- “Gerçeği Öğren: Çocuk cinsel istismarını anlamazsak, buna bir son veremeyiz. İstismara uğramış veya istismar edilmekte olan bir çocuğu tanıyıp olma ihtimaliniz yüksektir. Uzmanlar, her 10 çocuktan birinin 18 yaşına gelmeden cinsel istismara uğradığını tahmin etmektedir.
- Fırsatı en aza indirin: Güvenli ortamlar, istismar riskini azaltmaya yardımcı olabilir. Cinsel istismar vakalarının %80’den fazlası izole, bire bir durumlarda meydana gelmektedir. Çocuklarla etkileşimlerin gözlemlenebildiğinden ve engellenebildiğinden emin olun.
- Hakkında konuşmak: Açıkça konuşmak engelleri ortadan kaldırır ve damgalanmayı azaltır. Çocuklar istismarı genellikle bir sır olarak saklarlar, ancak bedenlerimiz, cinsiyetimiz ve sınırlarımız hakkında açıkça konuşmak çocukları paylaşmaya ve kendilerini güvende hissetmeye teşvik edebilir.
- İşareti tanıyın: İstismar belirtileri her zaman açık değildir, ancak genellikle oradadırlar. Duygusal veya davranışsal değişiklikler genellikle fiziksel kanıtlardan ziyade en yaygın belirtilerdir. Travma, tipik olarak ‘kötü’ veya ‘zor’ olarak etiketlenen davranışın kökü olabilir.
- Sorumlu bir şekilde tepki verin: İstismar şüphesine, ifşasına veya keşfine uygun şekilde tepki vermek bizim sorumluluğumuzdur. Tüm cinsel istismar raporlarının sadece %4 ila %8’i yanlıştır. Riskli davranışlara ve şüphelere veya istismar bildirimlerine nasıl yanıt verileceğini anlayın.”

İkinci Adım Çocuk Koruma Birimi Programı (The Second Step Child Protection Unit Program)

Okul öncesi dönem ve beşinci sınıfa kadar olan çocuklar, okul personeli ve ebeveynleri kapsayan program çocuk cinsel istismarını tanıma, uygun yanıt verme ve bildirme konularında eğitmeyi amaçlamaktadır. Ebeveynlere yönelik hazırlanan materyaller çocukların neler öğrendiğini açıklamak, bu konuda kaygılarını azaltmak, çocuklarıyla güvenli ve güvensiz dokunma hakkında nasıl konuşabileceklerine dair bir kılavuzu içermektedir. Ayrıca ebeveynlerin program ve çocukları korumadaki rolleri ile ilgili bilgilenmelerini sağlayan mektuplar gönderilmektedir. Eve yönelik etkinlikler hazırlanarak videodaki becerilerin pekiştirilmesinin yanı sıra ebeveynin bu konuyla ilgili konuşmasına zemin hazırlanmaktadır. Ebeveynlere

yönelik eğitim içeriğinde çocuk cinsel istismarı hakkındaki gerçekler, çocukla açıkça konuşmak için söylenebilecekler dair videolar, çocuğa verilebilecek tepkiler, nasıl bildirilebileceği, çocuğun psikolojik yardım almasının gerekliliği ve bilgilendirici kaynakların neler olduğu bulunmaktadır. Programda çocukla bu tür konuşmaları yapmanın ebeveyn için rahatsızlık verici olabileceği belirtilmekle birlikte ebeveynlerin bunun güvenlikle ilgili olduğunu her zaman hatırlamaları gerektiği vurgulanmıştır (Committee for Children 2014a). Günlük yaşamda beden güvenliği ile konuşmanın birkaç yolunu önermişlerdir (Committee for Children 2014b):

- Günlük güvenlik meselelerinden söz ederken vücut güvenliği ile ilgili konuları da dahil edin. Örneğin karşıdan karşıya geçerken kontrol etmeden geçme, kask olmadan bisiklete binme ve vücudunun özel bölgelerine kimsenin dokunmasına izin verme gibi
- Çocuğunuzla bu konuyu konuşmak için günlük anları kullanın. Örneğin yatma, kitap okuma, banyo zamanlarında bu konu konuşulabilir.
- Çocuğun söyledikleri ve sorduklarına dikkat ederek bunları beden güvenliği hakkında konuşmak için bir fırsata çevirin. Konuşmanıza devam ederken çocuğunuzun soru sormasına izin verin. Örneğin çocuklarınızı giydirirken veya banyo yaptırırken özel bölgeleri hakkında soru sormasını bir fırsata çevirebilirsiniz. Bu noktada yapılması gereken çocuğa bu özel bölgelerin doğru isimlerini öğretmektir.
- Çocuklarınız için kurallar oluşturun. Çocuklar için açık kurallar sınırlarını belirler ve onlara rehberlik eder. Çocuklarınızla aşağıdaki kurallar hakkında konuşabilirsiniz:

“Kural 1, Dokunma Kuralı: Bir kişi sağlıkla ilgili bir neden dışında özel bölgeye dokunmamalıdır.

Kural 2, Asla Sır Tutma Kuralı: Dokunma hakkında asla sır saklama.

Kural 3, Her Zaman Önce Sor Kuralı: Biri senden bir şey yapmanı veya bir yere gitmeni istediğinde veya bir şey vermek istediğinde bana veya tanıdığın yetişkine sor.

Kural 4, Mayo Kuralı: Vücudunun özel bölgeleri mayonun örttüğü yerlerdir. Bu bölgeleri kimse görmemeli veya dokunmamalıdır.”

Çocuğunuza dokunma kurallarını ihlal eden biri olduğunda bunu muhakkak bir yetişkine söylemesi, biri ona inana kadar da devam etmesi gerektiği söylenmelidir. Ayrıca bu kural ihlalinin onların suçu olmadığı ve söylemek için hiçbir zaman geç olmadığı vurgulanmalıdır.

- Kuralların beş yaş ve altı için daha basit ve kolay hatırlanabilir olmasına ve anatomik olarak doğru kelimeleri kullandığınıza dikkat edin. Kuralları sık sık hatırlatın. Daha büyük yaşlarda ise kullar konusunda daha ayrıntılı olun. Örneğin dokuz yaş ve üstü çocuklara özel bölgelerinin fotoğraflarını asla kimseye göndermemesi ve kimsenin de ona özel bölgelerinin fotoğraflarını göndermemesi gerektiği konusundaki kural söylenebilir.

Beşte Bir Projesi

Avrupa Konseyi (Council of Europe 2014) tarafından başlatılan bu proje her beş çocuktan birinin cinsel istismar dahi şiddete maruz kaldığını ileri sürerek, “Kiko ve El” kitabı ile iç çamaşırı kuralının ebeveynler tarafından öğretilmesini amaçlamıştır. Türkiye’de de uygulanan bu program 3-7 yaş çocuklara yönelik hazırlanan materyallerle çocukların bedenlerinin kendilerine ait olduğunu anlatmakla birlikte iyi dokunuş kötü dokunuş, iyi sırsı kötü sırsı konularına değinmektedir. Ayrıca çocuklara başkalarının dokunmaması gereken yerlerini, nasıl tepki vereceklerini ve nerden yardım alabileceklerini açıklamaktadır. “Kiko ve Manymes” kitabı ise çevrim içi ortamdaki tehlikelere yönelik hazırlanmıştır. Hazırlanan bu materyallerde ebeveynlere çocuğu cinsel istismardan korumanın yetişkinin sorumluluğunda olduğu vurgusu yapılmıştır. Ayrıca çocuğun cinsel istimara maruz kalması durumunda ebeveynlerin neler yapabileceğinden bahsedilmiştir. Bu konuda ebeveynlere çocuğa kızmamaları, suçluluk duygusu hissettirmemeleri ve sorguya çekmemeleri tavsiye edilmiştir. Özellikle neden sorusunu sormaktan kaçınmaları gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca çocuğun suçlu hissetmemeleri ve bilgi vermektan kaçınmamaları adına ebeveynin üzüntüsünü belli etmemesi, vakit kaybetmeden yardımcı olabilecek uzman ve kurumlarla temasa kurulması tavsiye edilmiştir (Council of Europe 2014).

Psikososyal Destek Programları Projesi

Milli Eğitim Bakanlığı ve Unicef tarafından hazırlanarak 2001 yılından itibaren uygulanan bu programlar 2017 yılında güncellenmiştir. Proje içeriğinde göç, terör, cinsel istismar, intihar, ölüm-yas, doğal afet olmak üzere altı konu yer almaktadır. Çocuk cinsel istismarını önlemeye yönelik programda okul öncesinden liseye kadar tüm kademelerdeki öğrenciler, öğretmenler ve veliler hedeflenmiştir. Veliye yönelik oturum başlıkları “Çocuğumu Tanıyorum, Yanında Duruyorum” ve “Benim Başıma Gelir Mi?” şeklindedir. “Çocuğumu Tanıyorum, Yanında Duruyorum” başlığına ait kazanımlar okul öncesi ve ilkokul dönemindeki çocuğun cinsel gelişimini bilme, çocuğu doğru bilgilendirmenin önemini kavrama, cinsel istismarı bilme, cinsel istismar durumunda nerelerden yardım alabileceğini bilme ve çocuklara yönelik verilecek eğitim hakkında bilgi sahibi olmayı içermektedir. “Benim Başıma Gelir Mi?” başlığına ait kazanımlar ise cinsel istismar belirtilerini fark etme ve belirtileri fark ettiğinde neler yapabileceğini bilmeyi içermektedir (Milli Eğitim Bakanlığı & Unicef 2017).

Tablo 1’de programların içerik ve içeriği paylaşma yöntemleri/teknikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Tablo 1’de görüldüğü üzere tüm programlarda istismar gerçekleştiğinde ebeveynlerin neler yapabileceği ve nerelere başvurabileceğine dair bilgi verilmesi ortak konu olarak ele alınmıştır. İkinci Adım Çocuk Koruma Birimi Programı diğer programlardan daha fazla konu başlığını içeriğe dâhil ettiği görülmektedir. Ele alınan beş program açısından; Ebeveynler Korur Programının aile güvenlik planı ve uygunsuz yetişkin davranışlarıyla ilgili bilgi vermesi, Psikososyal Destek Programlarının cinsel gelişim ve cinsel eğitimle ilgili konuları ele alması, Çocukların

Temsilcileri Programının Projesi ise güvenli ortam hakkında farkındalık oluşturmaya çalışmasının bu programları özgünleştiren başlıklar olabileceği düşünülmektedir. Ancak program içeriklerinin ya yazılı materyal düzeyinde kaldığı ya da sadece sunum şeklinde ebeveynlere ulaştırıldığı görülmektedir. Bu noktada içerik açısından daha kapsamlı olmasının yanı sıra evde yapılacak etkinlik uygulamalarını da içeren İkinci Adım Çocuk Koruma Birimi Programı’na diğer programların özgün yanları entegre edilerek zenginleştirilmesinin ve içeriğin aktarılmasında farklı tekniklerin kullanılmasının, programın etkisini artıracığına inanılmaktadır.

Babatsikos (2012) ebeveynler için önerilen önleme stratejilerini; çocukla genel olarak iletişim becerilerini geliştirmek, cinselliği normalleştirmek, öğretilebilir anları (banyo yaptırma, kıyafetini değiştirme anları gibi) ve öğretici araçları kullanmak, aile güvenlik kuralları oluşturmak, çocuğun yaş ve gelişime uygun bilgi vermek, çocuğun sorduğu soruları doğru ve açık bir şekilde cevaplamak, korunma davranışları, sırlar ve internet güvenliği hakkında çocukla konuşmak vb. olarak özetlemiştir. Ayrıca, bu programların etkili olabilmesi için bazı önemli faktörler belirtilmiştir. (Lape-Brinkman 2000, Brown ve Saied-Tessier 2015):

- Çocuk cinsel istismarının yaygınlığı, bütün çocukların risk altında olduğu, istismarcılar (tanıdık olabileceği, kolay tespit edilemeyebileceği gibi) hakkında bilgi verme
- Olası çocuk istismarını gösteren işaretler
- Çocuk veya gencin zararlı cinsel davranışlarda bulunup bulunmadığının nasıl belirlenebileceği
- Çocuklarla cinsellik ve kişisel sınırlar hakkında nasıl konuşulabileceği
- Çocuklarda güven ve sağlamlığın nasıl artırılabilceği
- Çocukların bağlanma ihtiyacının nasıl karşılanabileceği
- Evin çocuklar için nasıl güvenli bir yer haline getirilebileceği
- Çocukların toplumda ve başkalarının evinde kendilerini nasıl güvende tutabileceği
- Aile içi istismar hakkında çocukla nasıl konuşulabileceği
- Olası istismar durumlarında ne yapılması gerektiği ve çocuğa nasıl davranılması gerektiği,
- Çocuğun istismarı açıklamasının tek seferde olmaktan ziyade bir süreç olduğunu dikkate alarak bu açıklamaya nasıl yanıt verilebileceğinden oluşmalıdır.
- Programların erişebilirliğini artırmak içinse basılı kaynaklar, çevrim içi platformlar ve çocuk merkezlerinde toplum güvenliği programları gibi çeşitli yöntemler sunulmalıdır (Brown ve Saied-Tessier 2015).

Sonuç ve Öneriler

Ebeveynler çocuklarının fiziksel, bilişsel, sosyal gibi alanlarda olduğu gibi cinsel gelişim alanda gelişimlerini destekleyecek olan birincil kaynaktır. Bu nedenle ebeveynlerin cinsel gelişimi,

Tablo 1. Yurt dışı ve yurt içinde ebeveynlere yönelik çocuk cinsel istismarı programlarının ele aldıkları başlıklar ve içeriği paylaşma yöntemleri/teknikleri

	Ebeveynler Korur Programı	Çocukların Temsilcileri Programı	İkinci Adım Çocuk Koruma Birimi Programı	Beşte Bir Projesi	Psikososyal Destek Programları Projesi
İçerik					
Cinsel gelişim ve cinsel eğitim hakkında bilgi vermek					✓
Cinsel istismar hakkında bilgi vermek			✓		✓
İstismarla ilgili gerçeklerle ilgili bilgi vermek		✓	✓		
Potansiyel riskler ile ilgili bilgi vermek	✓				
Olası istismar işaretleri ile ilgili bilgi vermek	✓	✓			
Yetişkinlerdeki uygunsuz davranışlar ile bilgi vermek	✓				
Güvenli ortam hakkında farkındalık oluşturmakla ilgili bilgi vermek		✓			
Aile güvenlik planı oluşturmakla ilgili bilgi vermek	✓				
İstismar hakkında çocukla nasıl konuşulacağı ile ilgili bilgi vermek (iç çamaşırı kuralı- güvenli/güvensiz dokunma)		✓	✓	✓	
Cinsel istismar gerçekleştiğinde yapılacaklarla ilgili bilgi vermek	✓	✓	✓	✓	✓
İstismar gerçekleştiğinde psikolojik yardım almanın gerekliliği hakkında bilgi vermek			✓		
Kaynaklara nereden ulaşılacağına dair bilgi vermek			✓		
Çocuğa yönelik uzmanlar tarafından verilecek eğitim hakkında bilgi vermek			✓		
Yöntemler/Teknikler					
Bilgilendirici materyal hazırlama	✓		✓		
Çevrim içi ve/veya yüz yüze sunum yapma		✓			✓
Eve yönelik etkinlik hazırlama			✓		
Çocuğa yönelik kitap hazırlama				✓	

cinselliği, cinsel istismarı anlatabilecek bilgi düzeyine sahip olmaları ve bunları çocuğun yaşına uygun bir şekilde anlatmaları önemlidir. Programın içeriğinde beden bölümlerinin ve sınırlarının çocuğa anlatılması, mahremiyet eğitiminin nasıl verilebileceği, aile güvenliği planının oluşturulması (rahatsızlık hissedilen sırrın saklanmaması gibi), cinsel istismarın ne olduğu, olası işaretleri, çocuk istismara maruz kaldığını söylediğinde uygun tepki vermeyi, nerelerle bağlantı kurulabileceği gibi başlıkların yer alabileceği düşünülmektedir. Ayrıca bu tür programlarda çocuğu istismardan korumanın çocuğun değil ebeveynin sorumluluğunda olduğu ve aile güvenlik planları, aile içi açık iletişim özellikle vurgulanmalıdır. Bu derleme çalışmasında bahsedilen programlarının büyük bir kısmının bir ya da birkaç saatlik, kısa süreli hazırlanan veya sadece materyal sunumu şeklinde hazırlanan programlar olduğu görülmektedir. Ancak önleme programlarında yer alan konuların daha detaylı bir şekilde anlatılarak, rol oynama, tartışma gibi diğer yöntemlerle/tekniklerle desteklenmesinin daha etkili olacağı düşünülmektedir.

Programların tüm erişimine açık olabilmesi adına çevrimiçi ve yüz yüze uygulanması, basılı kaynakların ebeveynlere ulaştırılması, gerekirse televizyon kanallarından oturumlara ilişkin uzaktan eğitime uygun bir şekilde yayınlarının yapılması önemli görünmektedir. Ele alınan programların sınırlılıklarının yanı sıra bu derleme çalışmasının da sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışma; spesifik bir şekilde cinsel istismarı önlemeye yönelik ebeveyn programları olan ve proje kapsamında geliştirilen Ebeveynler Korur Programı, Çocukların Temsilcileri Programı, İkinci Adım Çocuk Koruma Birimi Programı, Beşte Bir Projesi, Psikososyal Destek Programları Projesi olmak üzere beş program ile sınırlıdır. Ayrıca bu çalışmada bahsedilen programların etkililiğine dair bilgi verilmeyerek, sadece programların kısa tanıtımlarına yer verilmiştir. İleriki çalışmalarda daha fazla ebeveynlere yönelik cinsel istismar programı ele alınarak, etkileri konusunda bilgi verilebilir.

Yazarların Katkıları: Yazarlar çalışmaya önemli bir bilimsel katkı sağladıklarını ve makalenin hazırlanmasında veya gözden geçirilmesinde yardımcı olduğunu kabul etmiştir.

Danışman Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Authors Contributions: The authors attest that she has made an important scientific contribution to the study and has assisted with the drafting or revising of the manuscript.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: No conflict of interest was declared by the authors.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Akdoğan H (2005) Çocuğun cinsel istismarı ve Türkiye’de çocuk cinsel istismarını önlemeye yönelik çalışmalar. Polis Bilimleri Dergisi, 7: 1-15.

Akgül E, Darak S, Şişman FN, Ergun A (2021) Hemşire Liderli Bedenimin Kahramanım programının çocukların cinsel istismar bilgi düzeylerine etkisi: Yarı deneysel çalışma. Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 12:156-164.

Arata CM (2000) From child victim to adult victim: A model for predicting sexual revictimization. Child Maltreat, 5:28-38.

Aytar Taner H, Çetin FH, Işık Y, İşeri E (2015) Cinsel istismara uğrayan çocuk ve ergenlerde psikopatoloji ve ilişkili risk etkenleri. Anadolu Psikiyatri Derg, 16:294-300.

Babatsikos G (2012) Child sexual abuse prevention programs for parents: beyond protective behaviors. In Child Abuse: Indicators, Psychological Impact and Prevention(Eds RA Turner, HO Rogers): 53-69. New York, Nova Science.

Barron IG, Topping K (2013) Exploratory evaluation of a school-based child sexual abuse prevention program. J Child Sex Abus, 22:931-948.

Bifulco A, Brown GW, Adler Z (1991) Early sexual abuse and clinical depression in adult life. Br J Psychiatry, 159:115-122.

Bebbington P, Jonas S, Kuipers E, King M, Cooper C, Brugha T et al. (2011) Childhood sexual abuse and psychosis: Data from a cross-sectional national psychiatric survey in England. Br J Psychiatry, 199:29-37.

Bolen RM (2003) Child sexual abuse: Prevention or promotion? Social Work, 48:174-185.

Boudewyn AC, Liem JH (1995) Childhood sexual abuse as a precursor to depression and self-destructive behavior in adulthood. J Trauma Stress, 8:445-459

Brown J, Saied- Tessier A (2015) Preventing Child Sexual Abuse: Towards a National Strategy for England. Weston House, UK, NSPCC.

Chou KL (2012) Childhood sexual abuse and psychiatric disorders in middle-aged and older adults: evidence from the 2007 Adult Psychiatric Morbidity Survey. J Clin Psychiatry, 73: e1365-e1371.

Committee for Children (2014a) Second step. <https://www.secondstep.org/child-protection> (Accessed 25.8.2021).

Committee for Children (2014b) Early open often: Start the conversation. <https://www.earlyopenoften.org/wp-content/uploads/early-open-often-prevention-toolkit.pdf> (Accessed 25.8.2021).

Conte JR, Rosen C, Saperstein L, Shermack R (1985) An evaluation of a program to prevent the sexual victimization of young children. Child Abuse Negl, 9:319-28.

Council of Europe (2014) The underwear rule. http://ondergoedregel.nl/howto_tr.asp (Accessed 27.8.2021).

Çeçen AR (2007) Çocuk cinsel istismarı: Sıklığı, etkileri ve okul temelli

önleme yolları. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 1:1-17.

Çeçen Eroğul AR, Kaf Hasırcı Ö (2013) İlköğretim birinci kademe öğrencilerine yönelik geliştirilen cinsel istismarı önleme psiko-eğitim programının etkililiğinin sınanması. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 13:719-729.

Çıkkılı Uytun M, Öztop DB (2016) Cinsel istismar mağduru çocuk ve ergenlerin psikiyatrik takip durumlarının değerlendirilmesi. Yeni Symposium, 54:18-24.

Çıtak Tunç G, Gorak G, Özyazıcıoğlu N, Ak B, Işıl O, Vural P (2018) Preventing child sexual abuse: Body Safety Training for young children in Turkey. J Child Sex Abus, 27:347-364.

Dahlberg LL, Krug EG (2002) Violence: a global public health problem. In World Report on Violence and Health (Eds EG Krug, LL Dahlberg, JA Mercy, AB Zwi, R Lozano):1-56. Washington, World Health Organization.

Darkness to Light (2019) Stewards of children. <https://www.d2l.org/education/stewards-of-children/> (Accessed 28.8.2021).

Deblinger E, Thakkar-Kolar RR, Berry EJ, Schroeder CM (2010) Caregivers’ efforts to educate their children about child sexual abuse: A replication study. Child Maltreat, 15: 91-100.

Duffy C, Keenan M, Dillenburg K (2006) Diagnosing child sex abuse: A research challenge. International Journal of Behavioral Consultation and Therapy, 2:150-173.

Elrod JM, Rubin RH (1993) Parental involvement in sexual abuse prevention education. Child Abuse Negl, 17:527-538.

Eslek D (2018) *Erken ergenlik döneminde çocuk cinsel istismarını önleme programının etkililiğinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). İzmir, Ege Üniversitesi.

Finkelhor D (1994) Current information on the scope and nature of child sexual abuse. Future Child, 4:31-53.

Fletcher K (2021) A systematic review of the relationship between child sexual abuse and substance use issues. J Child Sex Abus, 30:258-277.

Guastaferrero K, Zadzora KM, Reader JM, Shanley J, Noll JG (2019) A parent-focused child sexual abuse prevention program: development, acceptability, and feasibility. J Child Fam Stud, 28:1862-1877.

Hébert M, Amédée LM, Blais M, Gauthier-Duchesne A (2019) Child sexual abuse among a representative sample of quebec high school students: prevalence and association with mental health problems and health-risk behaviors. Can J Psychiatry, 64:846-854.

Hébert M, Lavoie F, Piché C, Poitras M (2001) Proximate effects of a child sexual abuse prevention program in elementary school children. Child Abuse Negl, 25:505-522.

Hobbs C (2007) Child sexual abuse: The problem. In ABC of Child Protection, 4th edition (Eds SR Meadow, J Mok, D Rosenberg):42-47. New Jersey, Blackwell.

Kenny M, Capri V, Thakkar-Kolar R, Ryan E, Runyon M (2008) Child sexual abuse: From prevention to self-protection. Child Abuse Rev, 17:36-54.

Klika JB, Rosenzweig J, Hiner Z (2020) Prevention of child sexual abuse. In Child Sexual Abuse: Forensic Issues in Evidence, Impact, and Management (Eds. I Bryce, W Petherick):643-656. Massachusetts, MA, Academic Press.

Laws DR (2000) Sexual offending as a public health problem: A North American perspective. J Sex Aggress, 5:30-44.

Li D, Chu CM, Lai V (2020) A developmental perspective on the relationship between child sexual abuse and depression: A systematic and meta analytic review. Child Abuse Rev, 29: 27-47.

Lindert J, von Ehrenstein OS, Grashow R, Gal G, Braehler E, Weisskopf MG (2013) Sexual and physical abuse in childhood is associated with depression and anxiety over the life course: systematic review and meta-analysis. Int J Public Health, 59:359-372.

Liu H, Wang W, Yang J, Guo F, Yin Z (2021) The effects of alexithymia, experiential avoidance, and childhood sexual abuse on non-suicidal self-

injury and suicidal ideation among Chinese college students with a history of childhood sexual abuse. *J Affect Disord*, 282: 272-279.

Lucy Faithfull Foundation (2018) Parents protect: Together we can prevent child sexual abuse. <https://www.parentsprotect.co.uk/> (Accessed 22.8.2021).

MacIntyre D, Carr A (2000) Prevention of child sexual abuse: Implications of programme evaluation research. *Child Abuse Rev*, 9: 183-199.

Marques NM, Belizario GO, de Almadia Rocca CC, Saffi F, de Barros, DM, de Padua Serafim A (2020) Psychological evaluation of children victims of sexual abuse: development of a protocol. *Heliyon*, 6:e03552.

Martin KA, Luke K (2010) Gender differences in the ABC's of the birds and the bees: What mothers teach young children about sexuality and reproduction. *Sex Roles*, 62: 278-291.

McKillop N (2019) Understanding the nature and dimensions of child sexual abuse to inform its prevention. In *Child Abuse and Neglect: Forensic Issues in Evidence, Impact and Management*. (Eds. I Bryce, Y Robinson, W Petherick): 41-259. Massachusetts. MA; Academic Press.

Messman-Moore TL, Long PJ (2003) The role of childhood sexual abuse sequelae in the sexual revictimization of women: An empirical review and theoretical reformulation. *Clin Psychol Rev*, 23:537-571.

Milli Eğitim Bakanlığı & Unicef (2017) Psikososyal destek eğitim programlarının yenilenmesi. https://orgm.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=1258 (Accessed 20.08.2021).

Mulder RT, Beautrais AL, Joyce PR, Fergusson, DM (1998) Relationship between dissociation, childhood sexual abuse, childhood physical abuse, and mental illness in a general population sample. *Am J Psychiatry*, 155:806-811.

Newman M, Clayton L, Zuellig A, Cashman L, Arnow B, Dea R et al. (2000) The relationship of childhood sexual abuse and depression with somatic symptoms and medical utilization. *Psychol Med*, 30:1063-1077.

Özer G (2014) Ebeveynlerin çocuk cinsel istismarına dair bilinçleri, endişeleri ve aldıkları önlemler (Yüksek lisans tezi). İstanbul, İstanbul Üniversitesi.

Rudolph J, Zimmer-Gembeck MJ, Shanley DC, Hawkins R (2017) Child sexual abuse prevention opportunities: Parenting, programs, and the reduction of risk. *Child Maltreat*, 23:96-106.

Seydoğulları S (2018) İlkokul 3. ve 4. sınıf öğrencilerine yönelik cinsel istismarı önleme psiko-eğitim programının geliştirilmesi ve etkililiğinin sınanması (Doktora tezi). Ankara, Ankara Üniversitesi

Spokas M, Wenzel A, Stirman SW, Brown GK, Beck AT (2009) Suicide risk factors and mediators between childhood sexual abuse and suicide ideation among male and female suicide attempters. *J Trauma Stress*, 22:467-470.

Stein MB, Walker JR, Anderson G, Hazen AL (1996) Childhood physical and sexual abuse in patients with anxiety disorders and in a community sample. *Am J Psychiatry*, 153:275-277.

Şar V, Akyüz G, Kundakçı T, Kızıltan E, Doğan O (2004) Childhood trauma, dissociation, and psychiatric comorbidity in patients with conversion disorder. *Am J Psychiatry*, 161:2271-2276.

Şar V, Tutkun H, Alyanak B, Bakım B, Baral I (2000) Frequency of dissociative disorders among psychiatric outpatients in Turkey. *Compr Psychiatry*, 41:216-222.

Tonmyr L, Shields M (2017) Childhood sexual abuse and substance abuse: A gender paradox?. *Child Abuse Negl*, 63:284-294.

Tutty LM (1997) Child sexual abuse prevention programs: Evaluating who do you tell. *Child Abuse Negl*, 21:869-881.

WHO (2003) Guidelines for medico-legal care of victims of sexual violence. Geneva, World Health Organization.

Wonderlich SA, Brewerton TD, Jovic Z, Dansky BS, Abbott DW (1997) Relationship of childhood sexual abuse and eating disorders. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 36: 1107-1115.

Wurtele SK, Gillispie, EI, Currier LL, Franklin CF(1992a) A comparison of teachers vs. parents as instructors of a personal safety program for preschoolers. *Child Abuse Negl*, 16:127-135.

Wurtele SK, Kast K, Melzer A (1992b) Sexual abuse prevention education for young children: A comparison of teachers and parents as instructors. *Child Abuse Negl*, 16:865-876.

Wurtele SK, Miller-Perrin CL (1992) Preventing Child Sexual Abuse: Sharing the Responsibility. Nebraska, University of Nebraska Press.

Wurtele SK (2009) Preventing sexual abuse of children in the twenty-first century: Preparing for challenges and opportunities. *J Child Sex Abus*, 18:1-18.

Yılmaz İrmak Y, Kızıltepe R, Aksel Ş, Güngör D, Eslek D (2018) Mika ile kendimi korumayı öğreniyorum: cinsel istismarı önleme programının etkililiği. *Türk Psikoloji Dergisi*, 33(81):41-61.

Page AZ (2004) Çocuk cinsel istismarı: cinsel istismara neden olan etkenler ve cinsel istismarın çocuklar üzerindeki etkileri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 7(13):103-113.